

A „mintha” filozófiája, vagy: a fikciók szerepe szellemi életünkben.

(A Szakosztály 1911 október 25-iki ülésén bemutatott tanulmány.)

— Első közlemény. —

Ha a XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedének filozófiai áramlatait vizsgáló szemmel tekintjük, ki nem kerülheti figyelmünket az a határozatlanság és bizonytalan tapogatózás, a mely az egyes filozófiai disciplinák céljai s ezen célokhoz vezető eszközök tekintetében oly sajnálattal észlelhető. Legtöbb esetben már a kutatás célját is homályosság veszi körül s ez a homályosság csak növekedik, mihelyt a kutatás mód-szeréről s a célhoz vezető eszközök megválasztásáról van szó. A kutatás nagy előszeretettel merül el az egyes, aprólékos s igen sokszor egészen csekély fontosságú részletek fejtegetésében és az elemzés igen gyakran fordul oly fogalmak kutatására, a melyeknek fontossága valóban kérdéses. Ez az aprólékos, részletekben elmerülő kutatás azután természetesen szem elől téveszti a nagy egészet, az általános és főcél, mely felé a filozófiának tulajdonképpen törnie kellene.

Állításom igazolására legyen szabad egy példát említenem, egyik legfontosabb filozófiai tudománynak, az *erkölcstannak* területéről.

Az erkölcstan legelső kezdetei óta e kérdésre keres feleletet: miként kell cselekednem, hogy cselekedetem *jónak* legyen minősíthető. Röviden: az erkölcstan az erkölcsi *kell* kérdésére törekszik kielégítő feleletet adni. Ez az alapkérdés, a dolog természete szerint, a problémáknak egész seregét rejti méhében. Mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy mit is értünk az erkölcsiség alatt? mi az erkölcsileg *értékes*? mi a *jó*, melylyel az erkölcsileg helyes cselekedeteket szoktuk mérni? Ez a kérdés azután átvezet az erkölcsi *mérték* kérdésére, a mely a legszorosabban függ össze az *értékelés* kérdésével általában. Az értékelés problémája pedig oly számtalan különböző szálból szövődik egybe, hogy e szálaknak elemzésére — Brassai kifejezésével élve: fejtegetésére egy egészen különálló disciplinára volt szükség. Az értékelésről szóló filozófiai tudomány — az általános értéktan vagy axiologia — mindaddig nem volt megalapozható, míg az emberi szellem sajátlagos funkciójával, az ismeréssel teljesen tisztába nem jöttünk. Eként vezet az egyik kérdés a másokra át s míg minden egyes kérdés száleit türelmes elemzéssel fel nem bontogattuk, addig az alapkérdés megfejtésére sem lehetett gondolni. Ez a türelmes elemzés pedig csak ismeretelméleti és dialektikai alapon történhetett meg. Minden más eszköz és módszer hiábanvalónak bizonyult és hiábanvalónak fog bizonyulni minden időben, bármily éles elmével, bármily szigorú logikával is alkalmazzuk azt.

Az ismeretelméleti és a dialektikai megfontolások hiánya vagy könnyelmű felületessége volt az oka annak, hogy az erkölcsfilozófiai fejtegetések csak a kérdés periferiájáig tudtak hatolni, de a kérdés lényegébe elmerülni nem bírtak elég erővel. A filozófiai kérdések szentek-szentjébe belépnie csak annak adatott meg, a ki az ismeretelméletnek és dialektikának teljes fegyverzetével vonul föl arra a kemény harcra, melyet a feléje meredő nehéznél nehezebb problémákkal kell megvívnia. A ki hiányos fegyverzetben vagy talán merőben e fegyverzet nélkül akar harcolni, az olyan férfiú már előre tegyen le minden reménységről: a filozófiai problémák felett úrrá nem lehet.

Az újabb keletű ethikai kutatások, szinte kivétel nélkül, első látásra elárulják, hogy szerzőjük nagyon hiányos ismeretelméleti fegyverzettel rendelkezett, a mikor e praktikus disciplina problémáival akart tisztába jönni. A legtöbb kutató az egyes részletekbe merült el, az egyes mellékkérdések megfejtését tekintette a lényegnek s míg ő maga szinte mesterségesen ködbe burkolta az alapproblémát, mégis arról panaszkodik, hogy a főkérdés körül még ma is alig átlátszó homály borong. Pedig éppen az ő feladata lett volna, hogy ismeretelméleti és pozitív dialektikai megállapítások segítségével megvilágítsa a homályban levő alapkérdéseket. Az eként megvilágított alapproblémáról azután elégséges fény vetítődött volna a részletkérdésekre is, a melyek jelentésüket, értelmüket az alapkérdés jelentésétől és értelmétől nyerik. Ha megvilágítják vala az alapproblémát, úgy világosan látták volna a főcélzt is és ehhez képest, helyesen válogatták volna meg a cél felé vezető módszert.

Az alapprobléma való, igazi természetének felismerésével és következetes megállapításával együtt jár a helyes módszernek alkalmazása is. E nélkül azonban helytelen útra tévedünk s a fáradságos elmemunka, a melyet kutatásainkra hiában pazaroltunk, ismét csak negatív eredményt statuál. Ilyen helytelen útra tévedett az erkölcsfilozófiai kutatás, a mikor az erkölcsstan alapkérdését hol lélektani, hol biológiai, hol sociológiai, sőt itt-ott egyenesen theologiai természetűnek tekintette s ehhez képest hol a lélektan, hol a biológia, hol a sociológia, hol a theologia eszközeihez fordult kérdéseinek megfejtésében. Az alapprobléma természetének helytelen megállapításával együtt járt az eszközök, a módszer helytelen megválasztása és illetéktelen területen való alkalmazása. Egy kis ismeretelméleti és dialektikai megfontolás könnyen kimutatta volna azt a különbséget és pedig egyenesen a lényegbevágó különbséget, a mely volt egyfelől az erkölcsstan, másfelől a lélektan, a biológia, a sociológia és a theologia között.¹

A mit mondtunk az erkölcsfilozófiáról, ugyanaz áll több-kevesebb mértékben a többi filozófiai disciplinára is. Az aesthetika még ma is úgy kezelik, mint lényegileg lélektani tudomány, sőt némelyek a biológiához szeretnék kapcsolni egyenesen. Pedig a lélektani elemzés által a feladatnak csak egyik felét és határozottan a kisebb fontosságú felét oldottuk meg. Az aesthetikai tárgynak *jelentéséhez* semmiféle lélektani hüvelykezéssel közelebb nem férközünk. Valamely folyamat ismerete még nem határozza meg azt a tartalmat és jelentést, a mely ezen folyamatban megvalósul. A

¹ Erre nézve ld. „Az erkölcsi érték filozófiája“ cz. munkám I. Részét. Steinnál Kolozsvárt és Kókainál Budapesten 1911-ben jelent meg.

genesis ismerete még nem a *λογος* ismerete. Az aesthetikához hasonló helyzetben volt egészen napjainkig, sőt hasonló helyzetben van bizonyos tekintetben még ma is a *logika*, holott annak művelésén Aristoteles óta az emberiség legkiválóbb gondolkozói fáradoztak. E tudomány is a pszichologismus hatása alá került s igen hosszú időn át tulajdonképpen nem is volt egyéb, mint az emberi gondolkozás lélektana: azoknak a processusoknak és jelenségeknek bonczolása, a melyek között az ismeret megvalósult. A lélektani irány, mely az ú. n. szellemi tudományoknak egyedüli és elégséges alapjául a psychológiát tartotta, a logika terén is szinte egyeduralomra tett szert s a mult évszázad utolsó évtizedeiben a logikai psychologismus volt az uralkodó irányzat úgy Európában, mint az amerikai államokban. Amerikában ezt az irányzatot azután az ú. n. *pragmatizmus* váltotta föl, a melynek *biologiai* színezete tagadhatatlan. A Kant által inaugurált *kriticizmus* úgy a logika, mint az axiologia, az ethika és az aesthetika terén csak a legutóbbi időben kezd nagyobb mértékben és hangsúlyozottan érvényesülni.

A tapogatózó czéltalanság és az eszközök felől való bizonytalanság azonban egyetlenegy tudományban sem oly kirívó és kézzelfogható, mint a *sociológiában*. A sociologia u. i. akárhogyan vitalják némelyek az ellenkezőjét, filozófiai tudomány és mint ilyen kezelendő. A sociologia, mióta *Comte* megalapította az által, hogy a positivismus módszerét alkalmazta a társadalmi élet tüneményeire is, folytonos változásnak van kitéve s úgy tetszik, mintha mivelői a herokleitási *παντα ρεω* elvet akarnák rajta tapasztalatilag is demonstrálni: hol a lélektan, hol a biologia, hol a fiziologia eszközeivel akarják felépíteni a sociologia épületét. Ez az eljárás pedig világosan demonstrálja azt az állításunkat, hogy a sociologia célja és módszere felől való bizonytalanság általános. Még arra nézve sem értünk egyet, hogy vajjon mi is a sociologia tárgya. Ma már igen nagy a hajlandóság arra, hogy minden olyan tudományt, a melyben az ember bármi csekély szerepet is játszik, a sociológiába számítsanak. Így azután a sociologia a maga számára foglalja le a néprajzot, az anthropológiát, a nemzetgazdaságtant, a mezőgazdaságtant, a filozófiát, a lélektant, a vallástörténelmet, a büntetőjogot — szóval — a szociologus egy olyan férfiú, a ki tud de omnibus rebus, et quibusdam aliis, azaz ért mindenhez s ezenkívül még máshoz is. Pedig nemcsak a politikában, hanem a tudományban is, sőt itt még nagyobb mértékben, érvényes az a régi tétel: *divide et impera!* Minden tudománynak meg van a maga sajátlagos célja és módszere, meg van a maga különös tárgya, a melynek feldolgozása az ő feladata. A céloknak, módszernek és tárgynak összezavarása okozza azt a nagy zűrzavart és homályt, mely a sociologiai kutatások terén észlelhető és a mely lehetővé teszi azt, hogy a társadalomtudomány egyes politikai pártoknak gusztusa és érdekei szerint alakul s a hány párt, annyi társadalomtudomány. A célok, a módszer és a tárgy összezavarásának oka, ott, a hol nem szándékos összezavarással van dolgunk, kétségkívül a társadalomtudomány ismeretelméleti és dialektikai megalapozásának teljes hiánya. Alig veszi magának egyetlen sociologus is azt a fáradságot, hogy a társadalomtudományban szereplő fogalmakat kritika tárgyává tegye s azoknak jelentését, értékét meghatározza, hanem ostwaldi dilettantismussal operál oly fogalmakkal, a melyeknek értelme előtte vagy homályos vagy merőben ismeretlen.

Az ethika, aesthetika, logika és sociologia sorsában osztozik végül a *természetfilozófia* és a *vallásfilozófia* is. E két tudományban uralkodó bizonytalanság és zavar valósággal kétségbeejtő. A ki Ostwald természetfilozófiáját és a pragmatizmus vallásbölcseleti fejtegetéseit behatóbban tanulmányozta, bizonyosan igazat fog adni nekem: e két filozófiai disciplina gyökeres revisióra szorul. E revisió pedig az ismeretelmélet és a dialektika segítségével lehetséges csupán. A míg nem tudjuk mi a vallás? és nem tudunk feleletet adni arra a kérdésre: mi a természet? — addig hagyjunk békét minden természetbölcseletnek és vallásfilozófiának.

Az ismeretelméleti és dialektikai fejtegetések hiányának, az egyes filozófiai disciplinák körében uralkodó bizonytalanság és zavar mellett, van még egy másik igen érdekes bizonyossága is, t. i. a Kant által eliminált *metafizikának életrekeltegetése*, a melyben a főszerepet a francia *Bergson* és követői viszik. Tagadhatatlan, hogy a jól értelmezett metafizikára szükség van, mert hiszen a jól értelmezett metafizika nem más, mint maga a filozófia. Csakhogy ez a jól értelmezett metafizika éppen úgy nem lehet el az ismeretelméleti alapozás nélkül, mint a hogyan nem lehet el egyetlenegy filozófiai disciplina sem. A dolog tehát úgy áll, hogy nem az ismeretelméletnek van szüksége metafizikára, hanem megfordítva, a metafizikának van szüksége az ismeretelméletre. Ismeretelmélet lehet metafizika nélkül, de metafizika nem lehet ismeretelmélet nélkül. Éppen ezt a viszonyt ismeri félre Bergson, a mikor a metafizika felállítását, illetve ismét életrekelését sürgeti s a metafizikai ismeret eszközéül az *intuitiót* állítja oda, a melynek segítségével képesek vagyunk a való életet megragadni és hatalmunkba keríteni. A mi ismerésünk soha intuitio nem lehet, mert részről-részre halad, pontról-pontra megy, a mikor a valóságot megközelíteni igyekszik. Azaz: minden ismerés, minden *emberi* ismerés *discursiv* természetű. A metafizika is kénytelen ehhez a *discursiv* ismeréshez fordulni és fogalmak segítségével közelíteni meg azt, a mit valóságnak hívunk. Az ember és a világ között u. i. a képek és a fogalmak a közvetítők; nélkülök az ember nem boldogul az ismerés terén.

A mit tehát fennebb mondtunk a különböző filozófiai disciplinákra, ugyanazt kell mondanunk a metafizikára is: ismeretelméleti kritika és megalapozás nélkül a metafizika éppen olyan határozatlanságban és homályban fog sínylődni, mint akár a logika és aesthetika, akár az ethika és sociologia. Minden filozófiának kezdete és vége az ismerés processusának és az ismerés gerinceit képező fogalmaknak ismerete. Mert a filozófiának egyetlen tárgya: az ismerés.

A filozófiai tudományok terén uralkodó határozatlanság és ingatlanság, a megalapozásnak és a fogalmak kritikájának szinte teljes hiánya szükség szerint vezettek az ismeretelmélet és dialektika erőteljesebb, határozottabb és behatóbb művelésére. Az ismeretelmélet a filozófiai kutatások és a filozófiai érdeklődés középpontjába került és napról-napra növekedik azoknak száma, a kik az epistemologia vagy gnoszeologia munkásainak sergébe szegődnek, belátván azt az igazságot, hogy ismeretelmélet nélkül nincs filozófia és nincs öntudatos tudás. Míg ezelőtt még csak néhány évvel is alig találkozunk egy-egy ismeretelméleti művel s a dialektikai fejtegetés ritkaságszámba ment, ma már az ismeretelméleti és dialektikai tanulmányoknak egész özöne árasztja el a filozófiai irodalmot.

Az a munka is, melynek ismertetését és kritikáját óhajtjuk az alábbi

sorokban adni, az ismeretelmélet és dialektika szolgálatában áll, kimutatni iparkodván azt a nagy szerepet, melyet a fikciók visznek az ember szellemi életében. Ez a tanulmány azonban, mely a Vaihinger művének kritikáját adja, nem bír csupán negatív jellemmel, hanem határozottan pozitív karaktert mutat: a könyvben foglalt állítások és tanok kritikája kapcsán az ismeretelmélet főproblémáit érinti s az ismeretelmélet, valamint a dialektika vázlatát nyújtja, szem előtt tartván mindig a *Platon* mondását, a melyet valamelyik dialogusában a Sokrates szájába ad: *ἵσθη ἂν ὁ λόγος, ὡς περ πνεῦμα, φέρη, ταύτην ἰτέον*².

1. Vaihinger tana a fikciók természetéről és rendszeréről.

Mielőtt *Vaihinger* tanának,² a mely minden izében ismeretelméleti és logikai természetű, tartalmi ismertetéséhez fognék, szükségesnek tartom, az előszó nyomán a mű keletkezéséről egy pár szót szólni.

Vaihinger, a hallei egyetemnek nyugalmabavonult professzora, tulajdonképpen a mű kiadójának nevezi magát, de a mint a tárgyalás folyamán több helyről is egészen nyilvánvaló, ő a műnek szerzője is. Úgy látszik, a szerzőt erre az eljárásra az a körülmény indította, hogy a mű már ezelőtt 40 évvel elkészült, de csak napjaink kedvező filozófiai áramlatai bírták reá az írók annak közzétételére. Az első, *alapvető résznek* kézirata már 1876/77 telén teljesen készen volt; a 2-ik, *specziális rész* kézirata 1877. és 1878. évekből való; a *történeti rész* pedig az 1875—78. években készült el. A kéziratban a szerző némi alakí változtatásokat tett, de a mű lényegében véve teljesen ugyanolyan maradt, a milyennek szerzője a 70-es években kidolgozta.

A mű tulajdonképpen *egy* kérdésre keres feleletet, arra t. i., *honnan van az, hogy mi tudatosan hamis képzetekkel helyes eredményre jutunk?* Egész szellemi életünk u. i. telve van olyan hamis képzetekkel, a melyekről mindnyájan tudjuk, hogy hamisak, de a melyeknek segítségével aként dolgozhatunk, hogy a nyert eredmény egészen helyes és a valóságnak megfelelő. Így például a matematikában a „végtelen kicsiny“ fogalmával operálunk, holott jól tudjuk, hogy ez a fogalom önmagának ellentmond s tehát teljes mértékben helytelen fogalom. Ha az ilyen tudatosan hamis képzeteknek külső, nyelvbeli formáját figyelmesen vizsgáljuk, mindenütt a *mintha. als ob, que si* kötőszóval, illetve ezzel egyjelentésű kötőszavakkal találkozunk s ezért nevezi szerző a maga munkáját: az „Als ob“, a „*mintha*“ filozófiájának.

Az ilyen tudatosan hamis képzeteknek, a fikcióknak tárgyalásával, ismeretelméleti és logikai művekben ritkán találkozunk s Vaihingert éppen ez a körülmény bírta arra, hogy a tárgynak egy egész kötetet szenteljen és tüzetesen vizsgálja meg a fikciók természetét, történeti jelentkezését s kísérjelje meg rendszerüknek felállítását. A munka megírásához a végleges és döntő lökést a materializmus történetének kiváló írója, F. A. Lange

² H. Vaihinger: Die Philosophie des Als Ob. System der theoretischen und praktischen u. religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus. Mit einem Anhang über Kant und Nietzsche. — Megjelent Reuther & Reichardnál. Berlin (1911.) XXXV és 804 lap.

adta, a ki a kéziratban olvasott tanulmányról következőleg nyilatkozott: „Ich bin sogar überzeugt, dass der von Ihnen hervorgehabene Punkt einmal ein Eckstein der philosophischen Erkenntnistheorie werden wird.“ A mai filozófiai viszonyok és áramlatok pedig, a melyek a mű szellemére kedvezőek, arra indították a szerzőt, hogy művét a nagy közönség ítélete elé terjessze. És valóban a *Wundt* voluntarismusa, a *Mach* és *Avenarius biológiai* ismeretelmélete, a *Nietzsche* filozófiája, a *pragmatismus* tana, egytől-egyig telve vannak olyan vonásokkal, a melyek a „mintha filozófiáját“ ezekkel az áramlatokkal nagyon közeli rokonságban hozzák a nélkül azonban, hogy egyikük is teljesen azonos volna a *Vaihinger* felfogásával.

Az a felfogás, a mely az egész műben érvényre jut, a *Kant* filozófiájának talaján sarjadt s a munka tulajdonképpen, a mint szerzője mondja, a radikális *Kantot* szólaltatja meg. Elismeri ugyan az *aesthetikai*, az *erkölcsi*, a *logikai* és a *vallási fikciók* óriási hasznát és értékét, de *fikció-voltukat* könyörtelenül kimutatja s minden mellétekintet nélkül hangsúlyozza. Nem hűny szemet az előtt sem, hogy a természettudományok is telve vannak ilyen tudatosan hamis fikciókkal s művének egyik eredményéül a következő tételt állítja föl: „So erkennt man denn auch, dass ein gemeinsames Band die Differentiale der Mathematik, die Atoine der Naturwissenschaft, die Ideen der Philosophie, und sogar die Dogmen der Religion umschlingt. — Die Einsicht in die Notwendigkeit der bewussten Fiktionen als unentbehrlicher Grundlagen unseres wissenschaftlichen Forschens, unseres aesthetischen Genießens, unseres praktischen Handelns.“³ Ezen közös elvet, ezt az összefoglaló ismeretet jelzi írónk az *ideális positivismus* névvel. Ezen ismeretben egyformán érvényre jutnak az *ideálok* és a *tények*. Ez a filozófia nemcsak egy ismeretelméleti rendszert nyújt, hanem egy teljesen kielégítő világ- és életnézetnek csiráit is foglalja magába. Lássuk tehát ezt a rendszert a maga részleteiben.

Ismeretelméleti rendszerről lévén szó, mindenekelőtt azzal kell tisztába jönnünk, hogy mit ért *Vaihinger* a *gondolkozás* alatt, milyen szempontból tekinti azt s annak egyes jelenségeit miként magyarázza?

A *gondolkozás*, mondja írónk, *egy célszerűen működő, organikus functio* és pedig közelebbről meghatározva: *a lélek egyik funkciója*. A lélek maga nem valamely *mystikus erő*, hanem egyszerűen a *lelki akciók* és *reakciók* szerves összefüggése. Ezen *lelki funkciók* körében, éppen úgy, mint a *testi sfera organikus funkciói* körében, bizonyos ú. n. *empirikus célszerűség* észlelhető. A *képzetek* tehát nemcsak *mechanikai viszonyban* állanak egymással, hanem *mozgásuk, a maga örökös változásában, igen nagy mértékben megfelel a célszerűség követelményeinek*. Különösen áll ez az ú. n. *theoretikus apperceptio* folyamataira nézve. A tudományos *gondolkozás* úgy tekintendő ezek szerint, mint egy *szerves funkció*. A *lelki szervezet* éppen úgy *célszerűen reagál az ingerekre*, mint a *testi szervezet*. Igen téves tehát azoknak nézete, a kik az *ember tudatát* egy *passzív tükörhöz* hasonlítják, mely tisztán *physikai törvények* szerint *sugározza vissza* a *reáütődő sugarakat*. A *tudat teljes tevékenység*, a mely egyetlen *egy külső ingert* sem vesz fel a nélkül, hogy a *maga mértéke* szerint *át ne alakítaná*. A *lélek egy szerves alakító erő*, a mely a *felvett anyagot*

³ Id. m. XV. I.

célszerűen átalakítja s éppen úgy magához alkalmazza az idegen elemet, a mint maga is képes hozzá alkalmazkodni az újhoz. Saját maga teremt és nevel magának oly szerveket, a melyek a külső ingerek hatása folytán és alatt keletkeznek s a melyeket maga a lélek alkalmaz a külső feltételekhez. Ilyen szervek például a szemlélés és a gondolkozás formái, továbbá bizonyos fogalmak és logikai képletek. A logikai gondolkozás nem egyéb, mint az érzéki anyagnak organikus és célszerű feldolgozása a lélek által s tehát a léleknek egy szerves funkciója. E nézet tulajdonképpeni megalapítóját *Steinhalt*, a néplélektan megalapítóját tekinti *Vaihinger*.

A gondolkozás szerves funkció lévén, van *célja* is. Ez a cél pedig nem az ú. n. külső, tárgyas világ pontos tükrözése, hanem annak lehetőségtétele, hogy a történést s a külső világra való hatást minél pontosabban kiszámíthassuk. Azaz: *a cél, a gondolkozás célja nem theoretikus, hanem merőben praktikus, gyakorlati természetű.* A gondolkozás a számára nyújtott anyagot, az érzékek által szolgáltatott külső adatokat a maga céljaira dolgozza föl.⁴ Mindkét esetben az értelemmel teli céltevékenység vonja magára figyelmünket.

Még egy fontos vonása emelendő ki a logikai funkciónak: a gondolkozás organikus funkciója többnyire *tudattalanul* folyik le és a processus tudattalanul megy végbe. A tulajdonképpeni alapfolyamatok a tudatlannak a sötétjében folynak le. *A logikának* már most éppen az a feladata, hogy a gondolkozásnak sötétben és tudattalanul dolgozó tevékenységét *megvilágítsa* s megismerje azon művészi módszereket és értelemmel teli utakat, a melyeket ez a tudattalan tevékenység ver magának, hogy célját elérje. Ezek az utak pedig, a melyeken a gondolkozás halad, egészen mások, mint a *létnek útjai*. A kettő tehát jól megkülönböztetendő egymástól. A gondolkozásnak célja éppen az, hogy a létet teljesen más úton közelítse meg, mint a melyeket maga a lét tör a maga számára. *De másfelől, a logikai funkció célszerűsége abban nyilvánul, hogy e funkciók, ha saját törvényeik szerint működnek, végül mégis mindig összetalálkoznak a létezővel.*

Ha a gondolkozás a tudatlan sötétjében megy végbe, akkor *céltevékenységnek* tekinthető; mihelyt azonban a tudat világába lépik, ez a tevékenység azonnal *műszerű* — *kunstmässig* — lesz. A műszerű tevékenységnek, a tudat világába lépő gondolkozásnak szabályát a logika, mint a gondolkozás tana, adja elő. A mennyiben a gondolkozás bizonyos *művészet*, annyiban a logika is *műtan*, a mely a gondolkozás művészetére vonatkozó szabályoknak gyűjteményét nyújtja.

A gondolkozás *műszabályai* azoknak a technikai műveleteknek összessége, a melyeknek segítségével a gondolkozás valamely tevékenysége a maga célját *közvetlenül* elérni és megvalósítani képes. A műszabályoktól

⁴ A mint *Vaihinger* (id. m. 9. lapján) igen szépen mondja: „Wie die Melegrina Margaritifera, wenn unter ihren glänzenden Mantel ein Sandkörnchen gerät, dieses mit der aus ihr sofort produzierten Perlmuttermasse überzieht, um das unscheinbare Kern in eine blendende Perle zu verwandeln, so — nur noch viel feiner — arbeitet die Psyche vermittelt ihrer logischen Function, wenn sie gereizt wird, das eingedrungene Empfindungsmaterial zu blitzenden Gedankenperlen um, zu Gebilden in denen der Logiker die aneignende, organisch zweckthätige logische Function bis in ihre geheimsten Wege, bis in ihre feinste Spezifikationen folgt.“

jól megkülönböztetendők az ú. n. *műfogások*. (Vaihingernél: Kunstgriffe.) A műfogások, a gondolkodásnak ezek a fontos eszközei, szinte titokzatos jelleggel bírnak s többé kevésbé paradox módon ellentmondanak a szokásos és rendes eljárásnak. E műfogások oly módszerek, amelyek a nemgyakorlott szemléltre, mint magikus cselekvények hatnak s a felmerülő, akadályúl szolgáló nehézségeket indirekt úton kerülik meg. Ezeket a műfogásokat alkalmazóik szeretik titokban tartani. Így pld. *Leibniz*, a midőn sikerült neki egy genialis műfogással olyan feladatokat megoldani, amelyek eladdig megoldhatatlannak tekintettek, hosszú időig iparkodott ezt a logikai műfogást titokban tartani. Hasonlóképpen járt el *Newton* is, a mint arról a matematika története értesít. A logikának azonban kötelessége azokat a műfogásokat beható vizsgálat tárgyává tenni s természetüket pontosan körvonalozni.

A „mintha filozófiája“ éppen ezekkel a műfogásokkal foglalkozik. A feladat, amelyet megoldanunk kell, a következő: tárgyalandó a *logikai funkció fikció-tevékenysége* s ezen tevékenységek produktuma: a *fikciók*. Meg kell vizsgálnunk és bizonyos rendszerbe kell állítanunk a gondolkodásnak *segítő fogalmait és segítő operációt*, amelyek minden tudományban s a szellemi élet minden terén oly nagy számba fordulnak elő. A beható lélektani elemzés megmutatja, hogy a léleknek ez a fikció tevékenysége nem egyéb, mint a fizikai alaperők egyik megnyilvánulása s így a *fikciók is fizikai képletek*. Az első kérdés már most, amelyre felelnünk kell: *vajjon ezek a fikciók nem bírnak-e hatással az ismeretelmélet területén is?* E kérdésre annál is inkább kell keresnünk a feleletet, mert a logikának ez a része mind ez ideig teljesen parlagon hevert. Pedig a tárgy megvilágítása a tudomány és ismeret szempontjából valóban igen nagyfontosságú.

*

E szerint képzeinknek egész világa nem egyéb, ismeretelméleti szempontból tekintve, mint egy *eszköz*, mely által a külső, tárgyi világban jobban és kényelmesebben tájékozódhatunk. A logikai kutatás azonban a képzeteknek ezt a világát egészen bátran tekintheti a *való világ képének*, a *valóság másának* s teljes joggal állíthatja azt a való világ helyére, még pedig oly módon, hogy a képzeteket *valóságul* tekinti. Más tehát az ismeretelmélet és más a logika álláspontja. A logikai módszerek ezeket a valóságul tekintett képzeteket akarják megközelíteni; s hol azonban az anyag tulságosan durva, e módszerek nem érvényesülhetnek s a nehézségek csak indirekt úton, műfogások által kerülhetők ki.

Ezek a műfogások, a fikciók kétfélék. Tulajdonképpen fikcióknak csak azokat tekinti Vaihinger, amelyeknek nem csak a valóságban nem felel meg semmi s amelyek tehát nem csak a valóságnak mondanak ellent, hanem maguknak is. Ilyen fikciók például a természettudományokban az atom fogalma, a filozófiában a Ding an sich fogalma. A tulajdonképpen értelemben vett fikcióktól jól megkülönböztetendők az ú. n. *szemifikciók*, fél-fikciók, amelyeknek az a közös jellemvonásuk, hogy csak az adott valóságnak mondanak ellent, attól eltérnek a nélkül azonban, hogy saját maguknak ellentmondának. Ilyen szemifikciók a mesterséges felosztások pl. a Linné-rendszere. Megjegyzendő azonban, hogy a kétféle fikciók között az átmenet rendkívül könnyű és a kettőt elválasztó határ szétfolyó.

Ezen általános megjegyzések után, melyek talán eléggé megvilágított-

ták a fikció fogalmát, térjünk át a fikciók rendszerének vázolására s első sorban tegyük az ú. n. *tudományos fikciókat* vizsgálat tárgyává.

A legelterjedtebb tudományos szemifikció a *mesterséges felosztás*. E felosztásnak a valóságban megfelelő képlet lenne a *természetes felosztás*, illetve a természetes *rendszer*. Természetes rendszer azonban az, a melyben a lények és a tárgyak ugyanazon elvek szerint vannak elrendezve, a melyek szerint teremtésük alkalmával a természet is eljárni látszott. Ámde az ilyen rendszerezés nem mindig lehetséges ezért a tudomány kénytelen egy fikcióval élni: *mesterséges felosztást* és rendszerezést teremt. Ezekkel a fikció osztályokkal és rendekkel azután úgy operál, *mintha* — als ob — azok valóságok volnának. Ilyen rendszer pl. a *Linné* növényteni rendszere. Ez az egyetlen fikció, melylyel a logika is behatóbban foglalkozik.

Nagy szerepet játszik a tudomány életében a fikcióknak az a faja, a melyet *absztrakt* vagy *neglektív* fikciók névvel jelöl Vaihinger.⁵ E névvel azokat a fikciókat jelöli szerzőnk, a melyekben a *valóságtól való eltérés*, mint a *valóság bizonyos elemeinek elhanyagolása*, specifikálódott. Ilyen fikciók képzésének oka legtöbbször a tények túlságos bonyolultságában és összeshözvődésében található meg. Ez a bonyolultság és összeshözvődés u. i. lehetlenné teszi minden egyes szál felfejtését s természetének pontos megállapítását. Ilyen esetekben a gondolkozás kénytelen az absztrakt fikciók segítségéhez folyamodni, azaz kénytelen elhanyagolni a vizsgálat tárgyát képező tény vagy jelenség *jegyének* egész sorát s a jegyek complexumából csak a fontosabbakat ragadja ki és rögzíti meg. Erre a fikcióra igen erőteljes példa az angol nemzetgazdász és filozófus, *Smith* Adám azon eljárása, a mely szerint ő minden emberi cselekvést úgy tekintett, mint az *egoismus* produktumát, azon fellevésből indulva ki, hogy az embernek minden cselekedetét az *önzés* diktálja. Ő tehát a cselekedeteket úgy tekintette, *mintha* azok mind önző cselekedetek lettek volna. Az absztrakt fikcióknak igazi tere és hazája a nemzetgazdaságtan, ethika és sociologia, szóval az emberi szellemnek azok a területei, melyeken a tünemények a legbonyolultabbak. Idejárul azután még egy területe a tudománynak: *az elméleti mechanika*.

A tudományos fikcióknak harmadik osztálya az ú. n. *schematikus*, *paradigmatikus*, *utópikus* és *tipikus* fikciók.⁶ Ezen fikciók segítségével mintegy *modellekben* tanulmányozzuk a valóságot. Ezek a modellek ugyan a lényegest és a valóságot tartalmazzák, de sokkal egyszerűbb és tisztább alakban. Ilyen fikciók, illetve modellek például a *schematikus* rajzok mind: a geographiában, mechanikában, geológiában, botanikában stb. E *schematikus* fikcióknak legtalálóbb példája az ú. n. *Thünen-féle idea*, a mely abban áll, hogy a gazdasági, közlekedési, fogyasztási stb. viszonyok jobb és könnyebb kiszámíthatása céljából egy város fungáltatik, a mely körül koncentrikus zónákban a különböző sférák fekszenek, melyekből a város a maga szükségleteit beszerzi. Ennek a genialis műfogásnak, tipikus fikciónak segítségével minden nemzetgazdaságtani törvény rendszeresen levezethető. De *schematikus* fikció már maga az egyszerű rajz is, mert

⁵ Ld. id. m. 28. s köv. lapjain olvasható fejtegetéseit.

⁶ Ezekre nézve ld. a Vaihinger id. m. 36. s köv. lapjain foglalt fejtegetéseket; továbbá a 417. s köv. lapokon közölt kutatásokat.

hiszen minden rajznál eltekintünk a 3-ik térdimenziótól. Még teljesebb fikció természetesen az ú. n. schematikus rajz, mely, a mint már említettük, különösen a természettudományokban játszik nagy szerepet. E csoportba tartoznak még az ú. n. *illustratív* fikciók is, a melyek az elvontat érzékelhető képekbe öltöztetik. Ilyen fikció volt például a Parmenidesé, a ki az absolutumot gömb alakjában szemlélte.

A tudományos fikciók 4-ik osztályába a *symbolikus* (analogikus) fikciókat sorolja Vaihinger.⁷ E fikciók igen közeli rokonságban állnak a költői *hasonlatokkal* és *mythosokkal*. A symbolikus vagy analogikus fikciók képzésénél a gondolkodás mechanizmusa a következő: valamely új szemléletet áppercipiálunk egy olyan képzetképlet által, a melyben egy *hasonló viszony*, egy *analogikus arány* uralkodik. Ilyen fikciók különösen a *theologia* terén s a *Schleiermacher* vallásfilozófiájában fordulnak elő. Így például az istennek a világhoz való viszonya *Schleiermacher*, a filozófus előtt merőben érthetetlen, de, mint *theologus* az atyának gyermekéhez való viszonyában szemléli azt s érti meg. Az isten úgy tekintendő, *mintha* atyja volna az emberiségnek. Eként *Schleiermacher* a dogmákat, a melyek előtte, mint *hypothesis*ek szerepeltek, rendre-rendre fikciókká változtatja át.

A tudományos fikciók körébe tartoznak a *jogi* fikciók is. Ha *elvileg* tekintjük a jogi fikciókat, ekkor kétségtelenül bizonyos, hogy a symbolikus fikciókkal azonosak. Itt is ugyanaz a lélektani mechanizmus működik; egy eset a neki nem megfelelő képzet alá rendeltetik, tehát az *apperceptio* itt is pusztán *analogikus*. Ilyen jogi fikcióval igen gyakran találkozunk a törvénykezés terén. Ilyen fikció pl. a német kereskedelmi törvény 347. §-a, a mely szerint, valamely árú, melyet a címzett bizonyos határidő leteltével vissza nem küld, úgy tekintendő, *mintha* az címzett által *véglegesen* elfogadtatott és megtartott volna. A symbolikus fikcióknak egyik alfaja az ú. n. *personifikáló*, *megszemélyesítő* fikció is. Az analogia, mely alá itt is a jelenségek foglaltatnak, a *személy* képzetcsoportja. Ilyen fikciók pl.: a lélek, az erő, a *telki tehetség* fogalma. Ilyen fikció pl. az *életerő*, vagy a *chemiában* az ú. n. *katalytikus erő*. Az erő fogalmának fikció voltát már *Lange* és *Taine* kimutatták. Így kíván immár világosan mutatva az is, hogy fikció az *anyag* fogalma is, a mely hasznos és szükségyszerű, de *hamis* fogalom azonnal, mihelyt *hypothesis*t látunk benne.⁸ Idetartoznak továbbá az ú. n. *summatorikus* és *nominális* fikciók, valamint a *substitutív*ok is.⁹ E fikciók u. i. összefoglaló kifejezései egy csomó együvé tartozó tüneménynek és folyamatnak.

A *summatorikus fikciók* vagy általános fogalmak egytől-egyig praktikus fikciók, melyek által a gondolkodás gyakorlata megkönnyítetik. Óvakodnunk kell azonban attól, hogy e fikcióknak realitást tulajdonítsunk, mert nem felel meg azoknak semmifélek metafizikai valóság vagy realitás. A logikára nézve ideálok, postulatumok azok, fikciók, *fiktív ideálok*. Az általános fogalmak csak kifejezések, a melyekben a tüneményeknek egy

⁷ Ld. id. m. 39. s köv. lapjait.

⁸ A *personifikáló* fikcióra nézve, valamint az erő fikciójára nézve ld. id. m. 50, illetve 376. s köv. lapjait.

⁹ Id. m. 412. lapjain foglalt fejtegetések.

összesége, fővonásaik után egybefoglaltatik. E fogalmak a mennyiben a lényegét rögzítik meg, a lényegtelenet elhanyagolják, annyiban absztrakt fikcióknak is nevezhetők. Ilyen summatorikus fikció pl. a „fa“ fogalma, a melynek sehol sem felel meg egy bizonyos realis *létező*, mert az általános fogalom, a mint azt már a logikából tudjuk, egy *csomó* realis létezőből elvonás útján alkotódik. A gondolkozás tehát e ponton is eltér a valóságtól — jegyzi meg írónk. A „fa“ fogalma u. i. egy olyan fát jelöl, a mely se nem lombos, se nem tülevelű, sem nem száraz, sem zöld, se nem kicsiny, se nem nagy stb. A valóságban csak „fák“ vannak, de nincs „fa.“ A valóság csak az *egyes*. Ide sorolandók az *absztrakt fogalmak* is.¹⁰ Ezek a fogalmak is nélkülözhetetlenek és szükségesek, de ha hypostatizáljuk azokat, tévedésre vezetnek. Ilyen hamis és ártalmas dolog, ha például a különböző lelki tehetségeket, különálló erők, hypostasisok gyanánt tekintjük s megkülönböztetjük az ítélő erőt, mint hypostasist, a képzelő erőt, mint hypostasist stb. Az absztraktiak, a tárgyak nélkül, a melyekre vonatkoznak, nem léteznek. Tehát csak fikciók. Aristoteles az absztraktumokat valóságnak vette s ezért méltán nevezik a „scholastica apjának.“ Locke bizonyította be először, hogy a nomina absztrakták csak „flatus vocis“. csak *fictu entia*. Őt követték azután *Hume* és *Condillac*.

E fikciókkal azonban még nem merült ki a tudományos fikciók sora. Ott vannak még a *heurisztikus fikciók* is.¹¹ Az eddig tárgyalt fikcióknál a *valóságtól való eltérés* csak a valóságnak bizonyos fokú elváltoztatásában nyilvánult. A heurisztikus fikcióknál azonban a *valóság* helyére egyenesen a *nem-valóság* állítatik. Az ilyen természetű fikciók azért nevezhetők heurisztikusoknak, mivel bizonyos, másként meg nem közelíthető problémáknak megfejtését segítik elő. Ilyen heurisztikus hypothesis sok tudósnak véleménye szerint az aether-hypothesis. Ilyen fikció továbbá a *teleologikus* hypothesis is, a mely szintén jó szolgálatot tesz a tudományak. Általában véve jegyezzük itt meg, hogy a mai természettudományban nagy a hajlandóság arra, hogy az eddigi hypothesiseket fikciókká fokozza le. Habár másfelől az is bizonyos, hogy a hypothesis és a fikció között nem túlságosan szilárd a határ.

A fikcióknak egy másik nagy csoportja: a *praktikus fikciók*.¹² A heurisztikus fikciók, a mint említettük, ellentmondanak ugyan a valóságnak, de nem mondanak ellent önmaguknak. A praktikus fikciók ellenben önmagukban is ellentmondók. A tudományos fikciók alkata elég egyszerűnek mondható. Az analogia és az absztrakció viszik megalkotásukban a főszerepet. A praktikus fikciók alkata azonban már sokkal bonyolultabb s így sokkal nagyobb fáradságba is kerül lélektani és logikai megelemzésük. A praktikus fikciók között legismertebb a *szabadság* fikciója. Ez a fikció tudvalevőleg ellentmond a folyamatok és a történet általános, nagy törvényének: az oktörvénynek. De ellentmondó önmagának is, mert egy teljesen szabad s következőleg véletlen cselekvés, a mely semmiből áll elő, egyenesen absurdum. E fikció egy logikai szörnyűség — mondja

¹⁰ Id. m. 383. s köv. lapjait.

¹¹ Ugyanott, az 54. s köv. lapjain.

¹² Erre nézve ld. id. m. 59. s köv., valamint az 571. s köv. lapokon foglalt fejtegetéseket.

Vaihinger, — de a gyakorlat szempontjából rendkívül nagyfontosságú (ld. 60. lapon), mert nélküle mozogni sem lehet a büntetőjog terén. Az embert szabadnak deklarálok, hogy megbüntethessem s erkölcsi ítéletet mondjak fölötte. Praktikus fikció továbbá az „erkölcsi világrénd“ is. Röviden: a fikció ezen csoportjába tartozik mindaz, a mit a mindennapi életben *ideálnak* szoktunk nevezni s a melyek logikai szempontból tekintve nem egyebek, mint fikciók.¹³

A fikciók érvényesülése a *mathematikai tudományok* körében is kétségtelenül kimutatható. A matematika alapfogalmai: a *tér* és pedig az *üres tér*, a kiterjedés nélkül való *pont*, a szélesség nélkül való *vonal*, — egytől-egyig ellentmondó fikciók. A matematika tehát teljesen imaginatív alapokon, sőt egyenesen ellentmondásokon nyugszik. Ha ezen alapfogalmak fikciótermészetével tisztában vagyunk, csak akkor érthetjük meg teljesen a Kant kritikai filozófiáját.

Az *absztrakt egyszerűsítésnek* ellentéte az *absztrakt általánosítás*. Ezen módszernek értéke abban áll, hogy sok általánosabb természetű viszonyt fixirozása, a speciális és a valóságban adott viszonyoknak tanulmányozását megkönnyíti. Ilyen eset pl. a matematikában a *három méretű tér*, mely egy speciális esetként tekintetik, mert hiszen absztrakte tekintve a dolgot, olyan tért is gondolhatunk, a mely háromnál több dimensioval bír.

Az absztrakt általánosítás módszere mellett kiváló fontossággal bír a *jogosulatlan átvitel* methodusa.¹⁴ Ilyen átvittel van dolgunk pl. akkor, midőn a görbe vonalat az egyenes vonal alá, a kört pedig az ellipszis-formula alá rendeljük. Ugyanez a módszer érvényesül a matematikában az ú. n. *null*-eseteknél is, a mikor pl. a kör aként foglaltatik az ellipszis-formula alá, hogy a két gyúpon között levő távolság *null* = 0-nak vétetik, tehát a nullnak, ennek a teljesen fikcióképletnek, létezés tulajdonítottatik. Ez az eset a *negatív* számoknál is, valamint a *tört* számoknál, az *irrationalis* és *imaginárius* mennyiségeknél. Ezeknek képzése is jogosulatlan átvitel által történik.

A *végtelen* fogalma is a fikciók sorába tartozik. E fogalom u. i. tisztán a képzelő erő szüleménye s tárgyi értéke nincs. Mikor tehát a való világra alkalmazzuk, visszaélést követünk el. E fogalom tárgyalása azután alkalmat szolgáltat Vaihingernek arra, hogy pár vonásban jellemezze az ideális positivizmus álláspontját. E felfogás értelmében a képzetvilág csak *symbolum*, a mely lehetővé teszi azt, hogy a világban végbemenő folyamatokat a saját lelkiünk nyelvére lefordíthassuk. Praktice azonban azt a symbolumos világot a valóságos, a reális világ helyére állíthatjuk. A mi képzeletünk világa — jegyzi meg Vaihinger — a fikcióknak óriási szövedéke, telve ellentmondásokkal.¹⁵

Amde csalódnék az, a ki abban a hitben ringatná magát, hogy csak a matematikai alapfogalmak tartoznak a fikciók világába. Fikció maga az *anyag* is, a melynek képében egy egész sereg *ellentmondó elemre*

¹³ Id. m. 67. lapján így ír: „Das Ideal ist eine in sich widerspruchsvolle und mit der Wirklichkeit in Widerspruch stehende Begriffsbildung, welche aber ungeheueren, weltüberwindenden Wert hat. Das Ideal ist eine praktische Fiktion.“

¹⁴ Id. m. 80. s köv. lapjain.

¹⁵ Id. m. 87. s köv. lapjait.

bukkannak. De ilyen fikció az *erő* is. Mindkettő azonban hasznos s a tudomány életében teljességgel nélkülözhetetlen fogalom. E fogalmak vizsgálatánál és értékük megállapításánál egy perczig sem szabad figyelmen kívül hagynunk azt az elvitatathatlan tényt, hogy a gondolkozásnak csak a *legközelebbi* célja az ismeret, de legutolsó és *tulajdonképpen* célja a *cselekvés* és a cselekvésnek *lehetővételete*. Azaz: képzetünknek egész világa csak *eszköz*, de nem *öncél*.

Az anyag és az erő fikciói mellé sorakozik az *atom* fikciója is. Az atom nem egyéb, mint az anyag általános fogalmának egy módosulata. A kérdés, mely felett a természettudósok heves vitákat vívnak, az, hogy vajjon *hypothesis*-é az atom vagy pedig fikció. Egy azonban kétségtelen. Az t. i., hogy e fogalom is telve van ellenmondásokkal, de hasznossága és nélkülözhetetlensége nyilvánvaló.

Ha általában véve figyelemmel kísérjük a *mechanika* és a *matematikai* tudományok fejlődését, megállapíthatjuk, hogy e két tudomány nagy fellendülése a pontos *megfigyelés* mellett a *fikciók bevezetésének* köszönhető. Ilyen fikciók a mechanikában: a vonzó erő, az actio in distans, továbbá a különböző erők, a melyek a mechanikának alapját képezik.

A filozófia is telve van fikciókkal. A *Ding an sich* és az *absolutum* fogalma bármily fontos is a filozófiára nézve, mégis mind a kettő nem egyéb, mint hasznos fikció. Egyik sem hypothesis tehát, habár éppen olyan kevésbé nélkülözhető a filozófiában, mint a milyen kevésbé nélkülözhető pl. az imaginarius szám a matematikában. Ha egyáltalában beszélni akarunk a valóságról, akkor egy *kategoriával* kell azt jelölnünk. Máskülönben nemcsak érthetetlen az, hanem ki sem fejezhető. A mi az *absolutum* fogalmát illeti, az a legfőbb és a legutolsó fikció s nem egyéb, mint a matematikai *végtelennek* megfelelője a metafizikában.

*

A *fikciók elemi módszereinek*¹⁶ legfontosabbja az ú. n. *felbontás* módszere. Az *első fiktív gondolkozási folyamat* ez: a logikai funkció, az adott, de érthetetlen valóságot két összetartozó értékre bontja fel s ez által két dolog válik lehetővé. Először: a praktikus számítás; másodsor: a megértésnek látzata. Ilyen összefüggő párok mindenekelőtt a *kategoriák*: egység és többség, dolog és tulajdonság, ok és hatás, lehetőség és valóság, alany és tárgy, külső és belső, lényeg és tünemény, subsistentia és inherentia. A valóság = X. Mindezek a relatióban álló párok pedig mesterséges szétosztásai a valóságnak y-ra és z-re, a-ra és b-re, c-re és d-re stb. Az *első modszeri szabály* pedig így formulázható Vaihinger szerint: fikció értékpárok, melyekre a valóságot mesterségesen szétbontjuk, csak együttvéve bírnak értelemmel és értékkel; egyenként, elkülönítve csak értelmetlenségekre, ellenmondásokra vezetnek.

A szétbontás módszerével szemben áll az *egybefoglalás* folyamata. Már egy szám sem egyéb, pl. a 100., mint egy ilyen fiktív egybefoglalás. Egybefoglalás eredményei továbbá az általános fogalmak is pl. fa, ember, állat, növény stb. Egybefoglalás módszerével találkozunk igen sűrűn a matematikában is. Ilyen egybefoglalás például a bonyolultabb kifejezések

¹⁶ Id. m. 116. s köv. lapjain közlött fejtegetéseket.

egybefoglalása egy *symbolumba* (rendesen U-val jelöltetik): tehát az x, y, a, b, c... n, Σ , stb. Vagy: x, y, z, v... a... c... sor egybefoglaltatik az U-ba. Ennek az U-nak azután ez x, y, z, v... stb. nélkül, egymagában semmiféle értelme sincs.

A *harmadik* fikciós alap-módszer a *symbolikus jelölés*. A betűszámlálás sem egyéb, mint a valóságos számoknak ilyen symbolikus jelölése. A logikai funkció is ezt a módszert használja, mikor a fogalmakat szavakkal jelöli.

Negyedik fikciós alapfolyamatul tekintendő az *elkülönítés*, az *isolálás*. Az elkülönítés által egy realiter elválaszthatatlan complexum különböző elemekre bontatik fel s ezen elemek mindenike a maga elkülönözöttségében szemléltetik. Az egész matematika ilyen elkülönzésen alapúl. A főszabály itt az, hogy az elkülönített elemet nem tekintjük *önálló valóságnak*; azaz: a *mathematikai formákat nem hypostatisáljuk*.

Ötödik alapmivelet az *általánosítás*, *generalisatio*. Értjük ezalatt azt az abstrakt általánosítást, a mely által például „a tudat általában“, a háromnál több méretű tér stb. keletkezik. Ezen általánosítás segítségével keletkeznek az *abstrakt lehetőségek*, melyeknek szemlélete reásegít arra, hogy a konkrét valóságot élesebben foghatjuk föl.

Hatodik alapfolyamat a *jogosulatlan átvitel*.

*

Vaihinger művének fontosabb, ismeretelméleti és logikai szempontból értékesebb része: a *tudományos fikciók logikai elmélete*.¹⁷

Az előző sorokban kétféle fikciót különböztettünk meg: a tulajdonképpeni fikciót és a semifikciót. A tulajdonképpeni fikció ellentmond a valóságnak is, önmagának is; a semifikció azonban csak a valóságnak mond ellent. A kettő között foglalnak helyet a praktikus, gyakorlati fikciók. Az eddigi logikák, ha egyáltalában tárgyalták a fikciókat, a *hypothésis* kategóriája alá sorozták azokat. Pedig a hypothesis és a fikció között nagy különbség állapítható meg. A logika rendszeren két tudományos módszerről szokott beszélni: az *indukción* és *dedukción*. *Vaihinger* a kettő mellé harmadikúl veszi a *fikciós tevékenységet* s így a logika rendszere egy harmadik taggal bővül. Az induktio megmutatja a *közvetlen* utat, a mely a cél felé vezet; a fikció pedig megkerüli a nehézségeket és *közvetett* úton tör a cél felé. Az induktio a leíró természettudomány módszere; a fikció az exakt matematikai és a szociális-politikai tudományok methodusa.

A fikciók logikai tárgyalása során első sorban arra kell törekednünk, hogy a tudományos fikciót másfajta fikciótól s különösen az esztetikaiaktól, jól megkülönböztessük. A fikció-tevékenységre vonatkozó fogalmakat következőleg határozza meg *Vaihinger*. A fikció szó jelöli először magát azt a *tevékenységet*, a mely a fikciókat létrehozza; másodsor jelöli a tevékenységnek *produktumát*. Ámde teljesen más jellegű az a fikció, a melyet a mythologiai és esztetikai s ezekkel rokon tevékenységet hoznak létre és ismét más jellegű a tudományos fikció. Valóban helyesen jár el szerzőnk, mikor a különböző jellegű fikciókat aként kü-

¹⁷ Id. m. 123. s köv. lapjain olvasható fejtegetéseket.

lőmbözteti meg, hogy az aesthetikai és mythologiai fikciókat *figmentum*, a tudományos fikciókat pedig a *fikció* névvel jelöli. Pl. a Pegasus egy *figmentum*; az atom egy fikció.

A fikciók helyességét illetőleg azt mondhatjuk, hogy *igaz* az a fikció, a mely minden gondolkozás céljának legjobban megfelel s legnagyobb mértékben elősegíti a tárgyi világnak megértését. Ennek analógiájára az az aesthetikai fikció nevezhető *szépnek*, a mely a költészet céljának leginkább megfelel, azaz legnagyobb mértékben ébreszti föl az ember aesthetikai érzelmeit.

A tudományos vagy logikai fikciók a discursív megismerés szempontjából nélkülözhetetlenek. Ha teljesen *tiszta positivismusra* törekednénk, akkor megkellene elégednünk a néma szemléléssel és a szótalán figyeléssel. Nekünk azonban *kritikai* positivismusra van szükségünk, ez a kritikai positivizmus pedig teljes lehetetlenség fikciók nélkül. A fikciók csak akkor lennének nélkülözhetők, ha ismeretünk a pusztá szemlélés tevékenységében kimerülhetne, a mint azt az intuitív filozófia hívei óhajtják, a kik nem a discursív gondolkozásban, hanem az intuitióban keresik és találják meg az emberi lélek célját. És csakugyan, mihelyt képesek vagyunk a tiszta szemlélés álláspontjára emelkedni, azonnal megszűnik számunkra a közönséges értelemben vett megértés, megszűnik a discursív gondolkozás is. Nem szabad azonban felednünk, hogy arra a tiszta szemlélésre egyedül Isten képes. Ezért mondatik az ő lényegének a tiszta szemlélés. A tiszta szemlélés birodalmában nincs többé sem helye, sem szerepe a fikcióknak. A discursív ismerés világa ellenben csupa fikció.

Szólottunk fennebb arról a különbségről, a mely van a *hypothesis* és a *fikció* között. Szükség most, a mikor elmélkedésünk e pontig jutott, tüzetesebb vizsgálat tárgyává tenné úgy a hypothesis, mint a fikció természetét. A *hypothesis*, bármily tudomány területéről való is legyen, mindig a *valóságra* vonatkozik s igényt tart a *verificatio*ra, igazolására és mintegy igényt tart arra is, hogy a valóság reális kifejezéséül tekintessék. Ezzel szemben a fikció nem vonatkozik a valóságra, igényt sem tart az igazolásra és nem is tekinthető a valóság reális kifejezéséül. Így pl. Goethe ő állatja nem hypothesis, hanem csak fikció, a mely csak azt jelöli, hogy úgy tekintsük az állatokat, *mintha* egy ő állattól származtak volna. De azt soha sem állította Goethe, hogy egy ilyen őállat tényleg létezett s nem is igyekezett ezt a létezőt bizonyítani. A hypothesis és a fikció között tehát nem *graduális* a különbség, hanem tisztán kvalitatív *minőség*. A fikció pusztán egy segítő eszköz, míg a hypothesis véglegesen és határozottan rögzíthető, ha az igazolás megtörtént. A hypothesis *dologi* tudást eredményezhet, míg a fikció csak *módszeres*, *alaki* eszköz. A hypothesis lehet a kutatás *célja*, sőt határozottan az is; a fikció ellenben csak eszköz, a mely által a célít igyekezünk megközelíteni. A fikciónál a hangsúly nem magán a fikción van, hanem azon az eredményen, a mi a fikció segítségével elérhető; a hypothesisnél ellenben maga a hypothesis a fő. A hypothesis a gondolkozásnak *eredménye*, a fikció ellenben csupán eszköze, *módszere* az ismerésnek. A hypothesisnek *verifikáltatnia*, a fikciónak *justifikáltatnia* kell. Vaihinger ezen kitünő jellemzéséhez mi még egy vonást tehetünk hozzá: a hypothesisnél a *valószínűség*, a fikciónál a *célszerűség* a fő.

Még több fény esik a fikció természetére, hogyha annak *nyelvi*

formáit vizsgáljuk. Ha a fikció lélektani alkatát elemezzük, kétségtelen, hogy minden fikció az *összehasonlító apperceptiora* vezethető vissza, a minthogy Vaihinger szerint, minden logikának és ismeretelméletnek tulajdonképpeni lélektani elve az összehasonlítás, összeolvasztása a lélekben az egyenlőnek és hasonlóknak. Ezt az állítást megerősíti a fikciónak nyelvi formája is; mintha, als ob, wie wenn, que si etc. Minden kötőszó, a mely a fikcióban előfordul, a hasonlóságra, bizonyos fokú megegyezésre mutat. Ezt a hasonlítást azonban korlátozza a kötőszó második fele: a magyarban a *ha*, a németben a *wenn*, az *ob*, a francziában a *si* stb. Éppen ez a korlátozás teszi a fikciót fikcióvá. Ha ez a korlátozás nem volna, akkor nem hasonlóságról, hanem teljes megegyezésről s tehát nem fikcióról volna szó. A feltételes mondat a fikcióban egy *nem-valót*, *lehetetlent* fejez ki. Az egész mondatban pedig az nyer kifejezést, hogy valamely *szükségszerűség* (v. lehetőség v. valóság) *rendelendő alá*, illetve rendeltetik alá valamely *nem-való* vagy *lehetetlen* feltételnek. Például: az anyag úgy tekintendő, *mintha* atomokból állana; a socialis viszonyok úgy tekintendők, a *mint* tekintendők volnának, *hogyha* az egoismus volna egyetlen forrása az emberi cselekedeteknek.

Az a nyelvi forma, a melybe a fikció öltözködik, igen nagy mértékben hasonlít a *tévedés* és a *hypothesis* nyelvi kifejezéséhez. Mi például így mondjuk: Descartes úgy tekintette az Isten és az absolutum fogalmát, *mintha* az velünk született fogalom lenne; de ez tévedés stb. A Descartes tévedése tehát itt ugyanazon formában fejeztetik ki, mint a melyben a fikció szokott megjelenni s valóban még lélektani alkata is ugyanaz, mint a fikcióé, a min nem is lehet csodálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy a *fikció sem egyéb, mint tudatos, gyakorlati, termékeny tévedés*.¹⁸ A tévedés és a fikció között azonban egy nagy különbség észlelhető, ez a különbség pedig, hogy egy scholastikus terminust használjunk, az, hogy a fikcióban mindig valami más *subintelligitur*, mint a tévedésben. A fikció és a hypothesis nyelvi formája között is nagy a hasonlóság. Az atom-fikció formája a következő: az anyagot úgy kell tekintenünk, *mint* a hogy tekinteni kellene akkor, *ha* atom léteznék, a melyből az anyag összetéve lenne. Az atom-hypothesis formája pedig ez: Az anyagi tünetmények tapasztalati jelentkezése csak azon feltétel alatt magyarázható meg, hogy atomok *vannak*. Daczára azonban ezen feltűnő hasonlóságnak, a grammatikai különbség fikció és hypothesis között igen figyelemreméltó. A fikció nyelvi formájában a *mintha* mindig ott lappang, míg a hypothesisben egy határozott *van*-nal van dolgunk. Így pl. egyetlenegy matematikus sem mondja azt, hogy minden sík háromszögekből *van* összetéve, hanem: segítő vonalak huzása által minden sík úgy *képzeltető*, mintha sok háromszögből állana.

Hasonló az eset az ú. n. *fikcióítéleteknél* is.¹⁹ Ezekben az ítéletekben valamely összehasonlításnak, valamely ítéletnek lehetősége vagy szükségszerűsége fejeztetik ki, de azzal az egyidejű megjegyzéssel, hogy ennek az ítéletnek csak *alanyi* jelentősége van, de semmi esetre sem

¹⁸ Ezeket az érdekes fejtegetéseket ld. id. m. 154. s köv. lapjain.

¹⁹ Id. m. 167. s köv., valamint az 592. s köv. lapokon közlött fejtegetéseket.

tárgyi jelentősége. A fikcióítélet tehát soha sem fejez ki theoretikus igazságot, hanem csak gyakorlati értékkel bír.

Mindezeknek alapján végül a fikciók fő ismertető jegyeit következőleg állíthatjuk össze. A *semifikció* ellentmond a valóságnak; a tiszta, tulajdonképpeni fikció ellentmond a valóságnak is, önmagának is. A kettő között foglalnak helyet a gyakorlati fikciók. Második jellemvonásuk a fikcióknak az, hogy érvényük csak időhöz kötött, ideiglenes s a történet folyamán elvész. Harmadik jellemvonásuk az, hogy a fikcióval munkáló egyén mindig teljes tudatával bír annak, hogy a fikció *csak fikció*; azaz a fikcióból soha sem hiányzik annak tudata, hogy itt csak *fikciónál* van dolgunk és nem *fakticónál*. Negyedik jellemvonásuk a fikcióknak az, hogy miután csak eszközök bizonyos célok elérésére, *célszerűek*. Ez a négy jellemvonás teljes mértékben és elégséges módon különbözteti meg a fikciót a hypothesisától.

A fikciók rendszerének, lélektani alkatának, külső formájának tüzetes vizsgálata után a fikcióképzeteknek *egy általános elméletét* kísérli meg felállítani szerzőnk.²⁰ E célból ismét a gondolkodás funkcióinak fejtegetésére tér át s mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy a gondolkodás sokszor *kerülő úton* jár. Ez a tétel a *fikciók tulajdonképpeni titkait* fejezi ki. A logikai vizsgálatnak főfeladata pedig éppen az, hogy ezeket a kerülő utakat jól megkülömböztesse és jól elválassza a gondolkodásnak tulajdonképpeni kiindulási és célpontjától. A fikciók u. i. csak *átmeneti pontjai* a gondolkodásnak. Voltaképpen a gondolkodás maga is csak átmeneti pont, mert hiszen célja: *a gyakorlat*. Mivel pedig a gondolkodás maga egy mechanizmus, a fikciók logikai teoriája sem egyéb, mint a gondolkodásnak *kifejtett mechanikája* vagy a *gondolkodás géptana*, a *logikai funkció technológiája*. A módszertannak pedig az a feladata, hogy ezen gondolkodási gépek és eszközök kezelésére megtanítsa. Egész képzetvilágunknak gondolkodási eszközökre való felbontása az *ismeretelméletnek* feladata; ezen eszközök *methodológiája* pedig a *logika*; minden logikai módszer s köztük a fikció is, csak *segítő eszközök* a gépezetben. A gondolkodásnak minden egyes intézménye nem egyéb, mint *mechanikus gondolkodási eszköz*.

A lélektani elemzés segítségével a lelki élet mechanikájának két alapelvét lehet megállapítani. Az egyik alapelv azt fejezi ki, hogy a *kategorikák* által szilárd magvak, középpontok képezetnek a lélekben. A második elv pedig azt tanítja, hogy szilárd középpontok alakulnak ki a lélekben az általános vagy *közfogalmak* által. A kategoria az az emeltyű, a mely által a képzettömegek és complexumok szabad mozgása lehetővé válik. A képzetek pszichikai mozgása pedig élénkül és gyorsabbodik az által, hogy ú. n. *hasonlósági középpontok* — Gleichheitszentren — teremtetnek, a mely középpontok nem egyebek, mint a kategorikák és közfogalmak. Az ilyen középpontnak nagy értéke tulajdonképpen abban áll, hogy *vonzóereje* sokkal nagyobb, mint az *egyes* momentumnak. A hasonlósági középpontok segítségével az *egyes* tüneményeknek összehasonlítása sokkal könny-

²⁰ Id. m. 25. fejezet 175. s köv. lapján.

nyebben megy, mintha minden egyes tüneményt kellene összehasonlítani egymással. E középpontoknak tehát az a feladatuk és céljuk, hogy megkönnyítsék az egyes érzékletek összehasonlítását. Éppen ezért úgy tekintendők e középpontok, mint *átmeneti pontok*. Súlylyal tulajdonképpen csak az érzékletek bírnak, mint egyedüli valóságok. A hasonlósági centrumok egyetlen feladata a *közvetítés* az érzékletek s a lélek között.

Ebben az egyszerű, elemi mechanizmusban: *hasonlósági középpontok képzésében* áll minden fikciónak titka. Mivel pedig mi csak a fikciók segítségével ismerünk, ezért *Vaihinger* a következő paradoxont állítja föl: „az, a mit mi rendesen *igazságnak* nevezünk, azaz, egy, a mint mondani szokták, a külvilággal *megegyező* képzetvilág, **ez az igazság csak a legcélszerűbb tévedés.**“²¹ Valóság u. i. csak az érzékeink által észlelt *változhatatlan*; az a keret tehát, melyet mi ezen észlelt változhatatlannak adunk, csak *subjectív, alanyi* természetű; a mi pedig *alanyi*, az *fikció*; a fikció *hamis*; a hamis pedig *tévedés*. A határ a *téves* és az *igaz* között éppen oly könnyen eltolható, mint pl. a *hideg* és a *meleg* között levő határvonal. Az a képzet a *legigazabb*, a mely leggyorsabban, legkönnyebben és legbiztosabban vezet a *cselekvéshez* és *kiszámításhoz*.²²

A *legcélszerűtlenebb* eszköz tehát a *tévedés*; *legcélszerűbb* eszköz pedig az *igazság*. Az igazság és *tévedés* fogalma egy *közös felső fogalom* alá esik. Ez a közös felső fogalom pedig: *a külvilág kiszámításának eszköze*. Nagy *tévedés* azt gondolni, hogy az, a mit *szükségképpen* gondolunk, az *való*; mert hiszen minden *szükségyszerűség* csak a *célszerűség* parancsa.

A fikciónak a *gondolkodás* mechanizmusában való helyét és szerepét megállapítván, *szükség* különös figyelemmel lennünk egy itt érvényesülő törvényre, a melyet *Vaihinger* az *eszmé-eltolódás törvényének* nevez. E törvény azt fejezi ki, hogy egy egész sereg *idea*, sőt bátran mondhatjuk, a legtöbb *idea* a fejlődésnek különböző fokozatán halad keresztül: a *fikció*, a *hypothesis*, a *dogma* és megfordítva, a *dogma*, a *hypothesis* és a *fikció* fokozatain.

E pár sorban a fikciók logikai elméletét a lélektani elemzés alapján adtuk. Szükség azonban a *gondolkodás logikai* mechanizmusát specifikusan *logikai szempontból* is megvizsgálnunk. Az alább következő fejtegetések tisztán *logikai* természetűek. Ha a *gondolkodás* a fikciókban a *valóságnak* ellentmond, sőt ellentmond saját magának és ha mégis, dacára annak, a *gondolkodás* eléri célját, akkor a *valóságtól* való eltérés, a mely minden fikcióban magállapítható, *kikorrigálandó* s az *ellentmondás* ismét *jóváteendő*. És ez a *correctio* csak aként történhetik, hogy az eredményből, a melyhez a *fikció* által, a *fikció* segítségével jutottunk, a *fikció* maga *kiküszöböltetik*, mint *középfogalom* (M) a *nyert tételben* tehát éppen úgy, mint a *syllogismusnál*, a *középfogalom*, a *fikció* nem foglal helyet.

²¹ „Das was wir *Wahrheit* nennen, nämlich eine, wie man sagt, mit der Aussenwelt *zusammenstimmende* Vorstellungswelt, diese *Wahrheit* nur das zweckmässigste Irrtum ist;“ id. m. 192. l.

²² Id. m. 193. l. így ír: „Unsere Vorstellungswelt nennen wir dann *wahr*, wenn sie uns erlaubt, am besten die Objektivität zu berechnen und in ihr zu handeln; denn die sogenannte *Übereinstimmung* mit der Wirklichkeit ist doch endlich als Kriterium aufzugeben.“

A hiba tehát, a melyet a fikció által elkövettünk, elenyészlik az által, hogy a fikciót a helyes eredményből kihagyjuk. Mivel azonban a fikció bevezetése csak egy logikai hiba által történhetett, a hiba kiküszöbölése is csak egy logikai hiba által történhetik. Azért e módszert az *ellentett hibák módszerének* nevezi Vaihinger — die Methode der entgegengesetzten Fehler. (i. m. 198. l.) Ez a kiküszöbölés legkönnyebb a praktikus fikcióknál: mihelyt a cél elértük, a fikció mintegy önmagától kiküszöbölődik. Természetes dolog, hogy magából a lélekből ki nem küszöbölhető, csupán a gondolkodás műveletéből. Így pl. a bíró csak azért használja a szabadság fikcióját, hogy meghozhassa az ítéletet. A cél tehát a büntetés, illetve az ítélet. A cél pedig azon fikció által, hogy az ember *szabad*, el van érve. Hogy azután vajjon *tényleg* szabad-e az ember vagy sem? — az teljesen közönyös kérdés a bíróra nézve. A bíró magát a praemissát nem vizsgálja, hanem csak használja azt. Mihelyt az eredmény meg van, a praemissa feleslegessé válik s kiküszöbölhető. A korrekturának ezt a módszerét használta *Fermat* is a matematikában, mikor egy megoldhatatlannak látszó feladatot a fikcióknak s korrekturáknak egész sorával oldott meg. Az *ellentett hibák* módszere is a mellett tesz bizonyosságot, hogy a *gondolkodás szabályozott tévedés*.²³

A fikcióknak itt előadott elméletéből a következő *ismeretelméleti következmények* vonhatók le.²⁴

A tulajdonképpeni probléma, a melyre Vaihinger feleletet keres, a következő: honnan van az, hogy gondolkodásunk praktikus eredménye helyesnek mutatkozik, dacára annak, hogy gondolkodásunk a valóságot megváltoztatja, vagy Vaihinger túlerős kifejezését használva: „meghamisítja.“ E problémának megoldása csak úgy lehetséges, ha a gondolkodásnak természete olyan, hogy útjai és módszerei különböznek ugyan a lét útjaitól és módszereitől, de végül mégis összetalálkoznak az objektív léttel és történéssel. A probléma különben az ismeretelmélet és a logika legmélyebb problémája.

A mint említettük, képzeink által a valóság megváltozott formában áll előttünk. Ez a megváltozás pedig abban nyilvánul meg, hogy az érzékleti anyag a mi alanyi kategóriáink szerint formáltatik át. A mikor azonban a valóság megváltozásáról beszélünk, két dolog jól megkülömböztetendő: 1. Maga a *forma*, melyben ez a változás végbemegy és 2. Az eredeti anyagból ezen változás által termelt *produktum*.

Gondolkodásunk számára valóságul csak az érzékeink által szolgáltatott anyag van adva. A gondolkodás pedig Vaihinger szerint ezzel az anyaggal visszaélést követ el, amikor azt *először* úgy tekinti, mint *dolgot* (pl. cukor) azután pedig, mint *tulajdonságok* (édes, érdes stb.) összességét. A visszaélés pedig abban áll, hogy nekünk csak egy érzékleti sorozat van adva s mi ezen sorozatból különböző fogalomértékeket gyártunk: először egy *dolgot*, azután annak a dolognak *tulajdonságait*. Ez a *dolog* tehát csak egy fikció; a *tulajdonság* is csak fikció s így a kettő között levő viszony is csak fikció. Ennek a *fiktív dolognak* felállítása azonban

²³ Id. m. 217. lapján.

²⁴ Ld. erre nézve Vaihinger művének 286. s köv. lapjait.

rendkívül nagy gyakorlati értékkel bír: „er ist gleichsam der Nagel, an welchen die Empfindungen als Eigenschaften gehängt werden.“ (Id. m. 306. l.) Ezen fikció nélkül a gondolkodás egy lépést sem tehetne előre.

Maga az ítézés funkciója is lehetetlen a léleknek ezen fiktív tevékenysége nélkül. Az ítélet maga ugyan nem talál ellentmondásra a valóságban, annál nagyobb mértékben azonban az ítéletnek egyes részei: mert hiszen a valóságban nincs *dolog*, nincs *tulajdonság*, nincs *egész*, nincs *rész*. De az ítézés egyes részei nélkül nincs ítézés, ítézés nélkül pedig nincs gondolkodás. A léleknek, hogy a maga logikai műveleteit akadálytalanul és lehető kényelmességgel végrehajthassa, végtelen sok kategoriára volt eleinte szüksége. E végtelen sok kategoriából azután selektio és alkalmazkodás által jöttek létre a ma ismeretes kategoriák, a melyek tulajdonképpen nem egyebek, mint analógiák. A tárgyi folyamatok u. i. ezen kategoriák, illetve analógiák által közelíthetők meg és fogalmazhatók.

Ezek a kategoriák a filozófiai kriticismus szemében csak fikciók, a melyeknek gyakorlati értéke tagadhatatlan ugyan, de theoretikus értékéről beszélni sem lehet. A kategoriák mihelyt hypothesisek gyanánt tekinthetők, értékük azonnal elvesz. A kategoriák nem formák, a melyeknek valami objektív létező felelne meg, hanem csak a gondolkodásnak produktumai, a melyek ugyan objektív viszonylatok indítására keletkeztek, de mégis teljesen subjektív eredetűek s egyáltalában semmi valóságos ismereti értékkel nem bírnak. A külső objektív valóság tüneményeit és folyamatait mi ezen kategoriák, mintegy rubrikák alá szoktuk sorolni s ezen besorozás, alárendelés azon kerülő útkhoz tartozik, a melyek — Lotze szavai szerint — magára az igazságra nézve teljesen közönyösek, de az igazság keresőjére nézve elkerülhetetlenek. A kategoriának alkalmazása a lélek fiktív tevékenységének egyik legfontosabb esete. Ez a tevékenység a képzetek folyamába oly fikciót lop be, a melyeknek semmi objektív jogsultsága nincsen.

A kategoriák, mint fikciók a lélek imaginativus tevékenységének termékei s tulajdonképpeni forrásuk az embernek *saját, benső tapasztalata*. Az *Én* és az *Én birtokának* élénk érzéke szolgált első támpontul arra, hogy a külső világ összefüggő jelenségeit ennek képére appericiáljuk. Ebből is világos, hogy a kategoriák az emberiségre nézve csak, mint pszichológiai mnemonikai segítő eszközök bírnak jelentőséggel. E logikai formák és törvények tulajdonképpeni értékes része mindig csak az, a mit tapasztalatilag megfigyelünk és megfigyelhetünk, t. i. változhatatlan egymásrakövetkezések, összefüggések, de sohasem az a speciális forma, a melybe ezen megfigyelések öltöztetve vannak, soha sem a kategorialis analógiák. Ezen analógiák csak puszta formák, melyeknek forrása az emberi célok. A képzelőerő, a mikor ezen formákat teremti, relatíve, viszonylag csakugyan teremőerővel is bír s ezáltal a gondolkodásnak *konstitutív elemévé* válik.

Ezekben körvonaloztuk röviden Vaihingernek a fikciók rendszeréről, természetéről, elméletéről szóló fejtegetéseit. Úgy hisszük azonban, hogy ez a közölt vázlat világos és teljesen áttekinthető képet nyújt a „míntha filozófiájának“ főbb pontjairól s elégséges fényt vet arra a szellemre, a mely Vaihinger ismeretelméleti munkájában megnyilatkozik. E vázlat alkalmas alapul szolgál arra, hogy tanulmányunk 2-ik részében az egész tant beható kritika tárgyává tegyük s e kritika kapcsán az ismeretelmélet néhány problémáját megvilágítsuk.

(Kolozsvár.)

Bartók György.